

Ausiàs March i el context literari Valencià del segle XV

Rafael Alemany

Citer ce document / Cite this document :

Alemany Rafael. Ausiàs March i el context literari Valencià del segle XV. In: Annexes des Cahiers de linguistique hispanique médiévale, volume 14, 2000. Ausias March (1400-1459). Premier poète en langue catalane. pp. 7-26;

doi : <https://doi.org/10.3406/cehm.2000.2197>

https://www.persee.fr/doc/cehm_0180-9997_2000_sup_14_1_2197

Fichier pdf généré le 17/05/2018

AUSIÀS MARCH I EL CONTEXT LITERARI VALENCIÀ DEL SEGLE XV¹

El cavaller Ausiàs March (*ca.* 1400-1459)², la veu poètica més emblemàtica de les lletres catalanes antigues, viu al regne de València durant els regnats de l'últim rei del casal de Barcelona-Aragó, Martí l'Humà (1396-1410), i dels dos primers de la casa de Trastàmara en la corona aragonesa, Ferran d'Antequera (1412-1416) i Alfons el Magnànim (1416-1458). Cal pensar, doncs, que, per raons cronològiques, la carrera literària d'Ausiàs es desenvolupa íntegrament sota el regnat del Magnànim, al qual va servir com a militar en les primeres campanyes mediterrànies que aquest dugué a terme entre 1420 i 1424 (Còrsega, Sardenya, Nàpols, Sicília, Àfrica) i, més tard, entre 1425 i 1428, com a falconer reial, quan el poeta ja havia substituït l'exercici de la milícia pel de l'administració del seu patrimoni feudal a terres valencianes.

Si, atenent els condicionaments historicosocials i les tries estètiques i ideològiques que aquests condicionen, acceptem una divisió de la història de la literatura catalana medieval en tres macroperíodes –1) el que abraça des dels orígens fins a l'inici del regnat de Pere el Cerimoniós, 2) el que comprén els regnats d'aquest monarca i dels seus dos fills Joan I i Martí l'Humà i c) el corresponent a l'etapa dels Trastàmara en la corona d'Aragó–, és evident, doncs, que March inaugura aquesta darrera etapa, la qual, sense dubte, és la més brillant i atractiva de les tres tant per la

1) Aquest treball ha estat realitzat en el marc dels projectes d'investigació GV-2431/94 i GV-3110/95 de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana.

2) Per a una biografia actualitzada del poeta, amb riques i novedoses aportacions documentals –com ara la proposta de l'any 1400 com a data de naixement de l'autor, en contra de la tradicionalment admesa de 1397–, veg. Chiner 1997.

qualitat com per la quantitat i diversitat dels textos literaris que s'hi produeixen.

Com ja és sabut, l'hegemonia social, econòmica i cultural de l'antiga Corona d'Aragó no sempre va residir en un mateix territori dels molts que la integraven, sinó que, pel contrari, aquesta va anar canviant en funció de diverses variables històriques. Així doncs, des de la unió dinàstica de Catalunya i Aragó el 1137 fins a la culminació de l'expansió peninsular i mediterrània duta a terme per Jaume II en la transició del segle XIII al XIV, l'hegemonia va correspondre a Catalunya; a les acaballes del XIV, durant el regnat de Joan I, aquesta es desplaça a Aragó i, des de mitjan segle XV fins al darrer terç del XVI, València esdevé el regne hegemònic de la Corona (Reglà 1968, 43-46).

En aquest marc es produeix l'esplèndida floració literària de la València quatrecentista, de la qual són exponents rellevants, a més de la poesia d'Ausiàs March, la novel·la cavalleresca *Tirant lo Blanc* (1a ed. 1490) del cavaller Joanot Martorell (1405/11-1465), l'*Espill* del metge Jaume Roig (mort el 1478), la novel·la teològica *Vita Christi* (1a ed. 1497) de sor Isabel de Villena (1430-1490), l'obra religiosa i profana del teòleg Joan Roís de Corella (1435-1497) i, a un nivell menor, les composicions satíriques i religioses del beneficiat de la catedral de València Bernat Fenollar (1435/40-1516), del noble Jaume Gassull (mort abans del 1515) i d'altres autors del seu cercle³. Tot plegat constitueix una esplèndida xarxa de relacions personals i literàries (Fuster 1968, 317-390), tal i com es desprén, per exemple, del fet que March fos cunyat de Martorell, estigués relacionat amb el pare de Roís de Corella –si és que no ho estigué amb aquest mateix autor– o tingués algun contacte literari amb Fenollar; que, molt probablement, sor Isabel de Villena escrigués la seua profemenina *Vita Christi* amb una voluntat de rèplica implícita al misogin *Espill* de Jaume Roig (Fuster 1968, 175-212); que infinitat de pàgines del *Tirant* siguem

3) Les edicions completes més recomanables d'aquestes obres són: March 1912, 1952-59 i 1997; Martorell 1990, mentre no es publiqui el text crític establert per Joan Perera per a la col·lecció «Els Nostres Clàssics» de l'Editorial Barcino; Roig 1929-30 i 1996; Villena 1916 i 1996; Roís de Corella 1913; *Cançonier* 1911. Veg., subsidiàriament: Roig 1981, Villena 1995, Roís de Corella 1973, *Poesia eròtica* 1982, Fenollar 1988 i Gassull 1989. Per a una informació bibliogràfica més extensa sobre aquests autors i les seues obres veg. Alemany 1997a, índex; per a March en particular veg. també Alemany-Martínez 1997 i la bibliografia amb què Robert Archer tanca la seua recent edició de l'obra d'Ausiàs (March 1997, 2, 613-630).

calcs o adaptacions de textos corellans⁴; que el mateix Roig participés amb Corella en el certamen poètic marià celebrat a València el 1474 o que –per no fer inacabable la nòmina–, a les acaballes del XV, proliferaren les obres col·laboratives dels autors del cercle de Bernat Fenollar (*Cançoner* 1911; Fenollar 1988).

Però, a més de la configuració de València com a centre principal de l'activitat literària de la Corona, el segle XV suposa altres canvis històrics d'enorme interès per la incidència que anaven a tenir en la configuració de la literatura de l'època. Em referesc, fonamentalment, a l'entronització de la dinastia castellana dels Trastàmara en la confederació catalanoaragonesa, d'ençà del Compromís de Casp (1412), i al desplaçament de la cort reial del Magnànim a Nàpols a partir de 1442. El primer d'aquest fets influirà en la iberització progressiva de les lletres catalanes –palesa en la intensificació de relacions amb la literatura castellana o en el bilingüisme literari català-castellà d'alguns autors (Ferrando 1979-82 i 1996; Coccozzella 1987; Ganges 1992), que, alhora, implicarà el distanciament paulatí dels models francocitans que havien dominat fins llavors. Al seu torn, la importància de l'establiment definitiu del rei Alfons a Nàpols radica, més que no pas en l'eventual influència italiana sobre la nostra literatura que se'n pogué derivar, en la necessitat de crear plataformes literàries alternatives que aquesta situació va generar, a fi d'omplir el buit produït per l'absència de la cort dels regnes ibèrics de la Corona. No oblidem que, al voltant d'aquesta i sota el seu patronatge, s'havia substanciat, secularment, el més i millor de l'activitat cultural i literària (Badia 1993a): la poesia del trobador àulic Cerverí de Girona, les grans cròniques, un projecte geganti d'inspiració règia com *Lo Chrestià* de Francesc Eiximenis, el Consistori poètic instituït a Barcelona el 1392 per iniciativa reial... en són mostres eloqüents.

Per una altra part, des del punt de vista religiós, assistim, a partir de 1429, al restabliment de l'ordre que el Cisma havia quebrat. La nova situació es tradueix en alguns canvis en la literatura religiosa: els tractats enciclopèdics de caire eiximenià i els textos d'accent apocalíptic, destinats a la instrucció i l'admonició de les minories dirigents o de les masses, inicien un cert declivi davant la proliferació d'obres devotes, destinades a la fortificació d'una

4) Veg., principalment: Miralles 1977-78 i 1991; Riquer 1990, 298-301; Garriga 1991; Chiner 1991; Hauf 1993; Guia 1996; Cingolani 1995-96, 363-373.

vivència interioritzada del sentiment religiós. Això explica el gran èxit de les *vides de Crist*, entre les quals ocupen un lloc especialment rellevant la de sor Isabel de Villena i la versió catalana de la del Cartoixà, Ludolf de Saxònia, que va fer Joan Roís de Corella (Hauf 1990).

Si la corona es va desmarcant gradualment de la direcció de la vida cultural i literària i l'estament religiós hi juga un paper més restringit, és evident que l'estímul social que possibilita l'esplendor literari quatrecentista prové, fonamentalment, d'altres estaments. Aquests són, sobretot pel que fa a València, la menuda noblesa local i el patriciat urbà. Tots dos esdevindran els veritables impulsors de les lletres del segle XV (Fuster 1968, 317-390), les quals es beneficiaran, així mateix, de les grans possibilitats que obri l'establiment de la impremta en aquesta ciutat (Berger 1987; Fuster 1992).

En aquest context, es produeix a València una de les novetats culturals més destacables del quatrecentes en relació amb èpoques anteriors: l'aparició de plataformes alternatives tals com les tertúlies literàries, per una part, i els certàmens poètics, per l'altra. Un exponent de les primeres és el cercle poètic de Bernat Fenollar, en el qual s'integren Jaume Gassull, Narcís Vinyoles (Ferrando 1978), Francesc de Castellví, Joan Moreno, etc. Tots aquests escriptors es caracteritzen pel conreu d'una poesia fonamentalment –tot i que no exclusiva–⁵ satírica, en la qual adquireix un paper notable el tractament burlesc de la matèria eroticosexual (*Cançoner* 1911; *Poesia eròtica* 1982; Fenollar 1988; Martínez-Micó 1989-90 i 1992), així com pel fet de produir la seua obra d'una manera col·laborativa: les grans constants d'aquest cercle literari són obres escrites per més d'un autor, debats, preguntes i respostes... Per als escriptors d'aquests cenacles la poesia implica un tipus de vida intel·lectual col·lectiva molt particular, que permet de relacionar-los amb la coetània poesia castellana «de cancianero», tal i com ho demostra el fet que alguns d'aquests autors –Bernat Fenollar, Francesc de Castellví, Lluís Crespí, Miquel Pèrèç, Joan Vendanxa, Narcís Vinyoles...– figuren representats al *Cancionero General* compilat per Hernando del Castillo en 1511 (*Cancionero* 1958). Per una altra part, els certàmens poètics convocats per commemorar diverses efemèrides religioses, fills, en última instància, dels célebres

5) També escriuen obres de caràcter religiós (Gassull 1989; Garcia 1997) o composicions amatòries més o menys convencionals.

consistoris trescentistes de Tolosa i Barcelona, proliferen i arrelen al nostre segle XV tant a València com a Barcelona, i acaben tenint una continuïtat més enllà dels límits estrictes de l'època medieval (Ferrando 1983).

Finalment, no podem cloure aquest quadre contextual sense fer referència al notable paper que va exercir sobre la cultura literària de l'època la concepció de l'amor difosa a través de la predicació mendicant i del neogalenisme mèdic. Aquesta concepció suposa l'actualització del vell concepte d'*amor hereos* o *amor passió*, el qual és concebut com una greu malaltia psicosomàtica, d'efectes físics i espirituals sumament perniciosos per a qui la pateix i, per tant, absolutament rebutjable (Cantavella 1993). Aquestes teories constitueixen una part importantíssima del rerefons cultural que s'endevina al darrere de molts textos literaris quatrecentistes, en general, i, en particular, dels discursos sobre l'amor de les poesies d'Ausiàs March, de l'*Espill* de Jaume Roig i de l'obra en vers i en prosa de Joan Roís de Corella.

Els perfils que hem apuntat fins ací esdevenen la condició necessària, bé que no pas suficient, per a una comprensió mínimament cabal de la literatura catalana del segle XV i, especialment, de la que es produeix a l'antic regne de València. Ens ocuparem, tot seguit, dels trets específics que en caracteritzen els exponents més representatius, tot atorgant una atenció especial als vasos comunicants que els interrelacionen per sota de la diversitat plural de les tries estètiques i conceptuals dels seus discursos respectius.

Si comencem per Ausiàs March, el primer a destacar és que el seu *corpus* poètic, considerat en conjunt i més enllà de la divisió tradicional en cants d'amor, de mort, morals i cant espiritual fixada per Baltasar de Romaní (March 1539), configura un discurs de forta càrrega moral que, fonamentalment, gira al voltant de l'experiència amorosa, les seues contradiccions irresolubles i els patiments de tota mena que se'n deriven per al jo poètic. Aquesta reflexió es materialitza, en bona mesura, a través de les idees de la ciència del temps del poeta, les quals hi són aprofitades com una eina útil per a la comprensió del fenomen amorós. Així doncs, l'amor humà se'ns presenta com un impossible metafísic, ja que les exigències antitètiques del cos i de l'ànima acaben per fer-lo inviable. Per aquesta raó l'amor implica l'autotortura de l'enamorat; un patiment que els trobadors consideraven útil per al perfeccionament ètic, però que March interpreta molt diferentment. Ausiàs s'aplica a destruir l'univers conceptual de la

fin'amor i el substitueix per un altre de caràcter ascètic i moralizant (Cocozzella 1990 i 1991; Badia 1993b, 143-150; Archer 1994), similar, en certa mesura, al que, temps enrere, havien sostingut autors com Marcabré o Ramon Llull i al que difonen els mateixos predicadors mendicants —pensem, per exemple en sant Vicent Ferrer⁶, tots ells adversaris de l'amor cortés i els últims, a més a més, principals divulgadors de les concepcions de la teologia cristiana sobre l'*amor hereos*. L'ideal que proposa March és el d'un amor alliberat del llast de la passió, identificat amb el bé honest i basat en el component intel·lectiu, és a dir, un amor esdevingut forma de virtut, l'existència del qual tan sols sembla poder-se materialitzar en el terreny de la pura construcció mental:

Ffantasiant, Amor a mi descobre
 los grans secrets cals pus subtils amaga,
 e mon jorn clar als hòmens és nit fosqua,
 e visch de ço que persones no tasten.
 Tant en Amor l'esperit meu contempla,
 que par del tot fora del cors s'aparte,
 car mos desigs no són trobats en home
 sinó en tal que la carn punt no-l torbe.
 Ma carn no sent aquell desig sensible,
 e l'esperit obres d'amor cobeja;
 d'aquell cech foch qui-lls amadors s'escalfen,
 paor no-m trob que yo me'n pogués ardre.
 Un altr-esguart lo meu voler practica
 quant en amar- vos, dona, se contenta,
 que no han cells qui amadors se mostren
 passionats e contra Amor no dignes.

(18 : 1-16)⁷

Però allò més destacable i novedós dels plantejaments poètics de March al voltant de l'amor és que fa coincidir, en un únic jo, l'experiència amorosa i la inevitable consciència d'absurditat que aquesta, inexorablement i paradoxal, implica. És així com el discurs poètic d'Ausiàs estableix una dialèctica conflictiva entre el desig d'un amor concebut com a experiència espiritual plenària i la frustrant realitat d'un amor fatalment relacionat amb les nocions

6) Francisco Rico (1982) arriba a identificar com a font concreta del poema 101 d'Ausiàs un sermó del seu coetani Pedro Marín.

7) Els versos d'Ausiàs que apareixen citats en aquest treball procedeixen de March 1952-59. Tant ací com d'ara endavant, la numeració a l'esquerra dels dos punts remet al poema, mentre la que s'indica a la dreta d'aquests correspon als versos.

de sexualitat, de contingència, d'insatisfacció, de patiment i de pecat. Una dialèctica que, pel que sembla, tan sols s'arriba a resoldre amb la mort de l'estimada, únic camí segur d'eliminació de l'enutjosa interferència de la carnalitat:

Qui ama carn, perduda carn, no ama,
mas en membrant lo delit, dol li resta.
En tot amor cau amat e amable;
donchs, mort lo cors, aquell qui ell amava
no pot amar, no trobant res que ame.
Amor no viu, desig mort y esperança,
y en lo no res no pot haver espera;
quant és del cors, la Mort a no res torna.

Si la que am és fora d'aquest segle,
la major part d'aquella és en ésser;
e quan al món en carn ella vivia,
son esperit yo volgui amar simple.
E, donchs, ¿quant més qu'en present res no m torba?
Ella vivint, la carn m'era rebel·le...

(94 : 105-118)

Si la concepció poètica de l'amor en March s'allunya –per superació– de la tradició poètica occitanocatalana precedent, és lògic que Ausiàs trenque també amb el codi expressiu que havia vehiculat aquella per a substituir-lo per una proposta lingüística, retòrica i d'estil molt peculiar i novedosa (Di Girolamo 1977). Pel que fa a la llengua (Sanchis 1959-62) March opta, decididament, pel català, un idioma alié fins llavors als gèneres poètics, però no, en canvi, a aquells altres de caire didacticodoctrinal –Eiximenis, Ferrer...– a través dels quals s'havien transmés universos nociònals anàlegs sobre l'experiència amorosa; i això, sense perjudici, és clar, de la influència general que hi va poder tenir també la progressiva iberització i desoccitanització de la cultura catalana en temps dels Trastàmara, a la qual ja m'he referit més amunt.

Quant a l'opció retòrica i estilística March forja un llenguatge poètic anticonvencional i personalíssim (Zimmermann 1984), on la presència del registre col·loquial i d'una terminologia filosòfica i naturalista de filiació escolàstica (Badia 1997, 42-48), l'ús d'elements propis del discurs de la mística i de la divulgació teològica (Cabré 1993; Hauf 1997a), el prosaisme, l'asperesa i la manca de musicalitat (Llompart 1959), la violència sintàctica, l'obscuritat, els peculiars mecanismes de mataforització i comparació (Zimmermann 1980 i 1991; Archer 1985 i 1996, 147-200), la presència d'una imatgeria poc plàcida –tempestes i naus

que perillen, sepulcres, malalts, condemnats a mort...– i, en fi, el patetisme retòric –antítesis, paradoxes, hipèrboles, apòstrofes...– (Cocozzella 1983) contribueixen a definir una poètica bastant peculiar, a través de la qual se'ns ofereix una cosmovisió negativa, pessimista i poc esperançada:

Colguen les gents ab alegria festes,
loant a Déu, entremesclant deports;
places, carrers e delitables orts
sien cerquats ab recont de grans gestes;
e vaia yo los sepulcres cerquant,
interrogant ànimes îfernades,
e respondran, car no són companyades
d'altre que mi en son continuu plant.

Cascù requer e vol a son semblant,
per ço no-m plau la pràctica dels vius.
D'imaginar mon estat són esquius;
sí com d'om mort de mi prenen espant.

(13: 1-12)

És a dir, la contundència i la rigidesa del discurs conceptual de March es materialitza, amb absoluta coherència, a través de la violència sintàctica, les imatges torturadores i inquietants i el lèxic aspre del seu dicurs poètic.

Tanmateix, el peculiarisme poètic d'Ausiàs és compatible amb un deute evident amb la poètica trobadoresca (Di Girolamo 1977 i 1997) no sols en tot el que afecta a la versificació, els esquemes mètrics i estròfics (Ferrerres 1981) i l'ús del senyal –els elements més externs del *corpus* poètic marquianà–, sinó també en tot el que té a veure amb els gèneres i els tòpics literaris. Pel que fa a l'estrofisme, del total de 128 composicions marquianes, 118 estan escrites en octaves decasil·làbiques i, entre aquestes, abunden les que adopten l'esquema més arquetípic de la cançó trobadoresca: cinc octaves amb una tornada de quatre versos. Quant als senyals, hi trobem «Plena de seny», «Llir entre cards», «Oh, foll amor» i «Amor, amor», com a elements cohesionadors dels cicles de poesies més significatius del nostre autor. En relació amb els gèneres, al costat de les cançons, hi conviuen també els hereus del *sirventes* i del *maldit* occitans (Archer 1991), és a dir, el revers de la moneda de la cançó amatòria, a través dels quals el poeta expressa el rebuig vers les dones, davant la impossibilitat d'assolir a través d'aquestes l'ideal amorós anhelat (Archer 1997):

Maldich lo temps que fuy menys de consell,
dones amant més que a mi mateix;

ama-les tal qui bé no les coneix,
e jo-m confés que fuy lo foll aquell.

(71: 105-108)

Per altra part, als poemes de March és fàcil trobar motius procedents de la tòpica occitanotrobadoresca, tals com, entre d'altres, el de la malaltissa i insuperable timedesa de l'amant (Pujol 1991 i 1994), la qual no li permet revelar el seua amor a l'amada (Hauf 1997b):

Yo só ben cert que vós no sou ben certa
de mon voler, del qual me só callat;
ma colpa és, com no-m só clar mostrat,
e tal amor no mereix ser cuberta

(37: 17-24)

o el de la mort per amor:

Llir entre carts, l'ora sent acostada
que civilment és ma vida finida;
puy que del tot ma sperança-s fugida,
m·arma roman en aquest món dampnada.

(11: 41-44)

Ausiàs revoluciona, sense dubte, la poesia del seu temps, a partir d'una reformulació molt personal del vell codi trobadoresc. Però aquesta revolució no es caracteritza precisament per l'acostament a les innovacions poètiques d'encuny petrarquesc que bufaven des d'Itàlia (Lapesa 1948): res més allunyat de March que la musicalitat dels versos de Petrarca, tot i que a tots dos poetes els aprobe l'actitud d'anhel i de rebuig, alhora, de l'amor humà. Les poètiques d'aquest dos autors, encara que provenen de la base comuna de la tradició trobadoresca, evolucionen cap a dos resultats totalment originals i diversos: tot el culte a l'ornat retòric que March ens nega una i altra vegada⁸, Petrarca ens l'ofereix perquè, precisament, per a ell la retòrica forma part indissoluble de la poetització de l'experiència amorosa, és a dir, se sent seduït per una passió que té molt a veure amb l'estètica i la retòrica. El rebuig marquià de l'esteticisme formal el situa al marge de la renovació poètica i cultural que ja s'havia iniciat en altres indrets d'Europa, la qual cosa no implica, necessàriament, una ignorància total dels

8) Ja sabem que, dels versos d'Ausiàs, tal i com el mateix poeta ens diu, «d'orella d'om afalach no pot rebre» (72: 36) i que, a més, estan escrits «sens algun art, exits d'om fora seny» (29: 6).

ingredients literaris d'aquests processos renovadors, tal i com ho demostra el fet que el poemari de March evidencie, en més d'una ocasió, un cert grau de coneixement de la cultura clàssica i, fins i tot, del propi Petrarca (Badia 1993b, 195-207). Però, en qualsevol cas, per damunt de tot això, el que cal deixar clar és que el poeta valencià innova des del respecte més absolut als paràmetres morals i didascàlics més genuïns del món medieval.

Aquests procediments d'innovació literària, basats més en la reformulació de models i fonts tradicionals que no pas en la incorporació d'altres de més decididament novedosos, no són privatis de March, sinó que, ben al contrari, els trobem atestats també en altres grans productes literaris catalans quatrecentistes de procedència valenciana com ara el *Tirant lo Blanch*, l'*Espill* de Jaume Roig, la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i l'obra de Joan Roís de Corella. Vegem-ho esquemàticament.

En primer lloc, el *Tirant*, bastit a partir d'un arsenal de models i fonts predominantment catalans –textos originals o traduccions– (Badia 1993c), és el resultat del desenvolupament amplificat de la petita narració *Guillem de Vàroic* (Bohigas 1947), la qual procedeix, al seu torn, d'una adaptació del roman anglonormand *Gui de Warwick* (Warwick 1966 i 1971) i del *Llibre de l'orde de cavalleria* de lul·lià (Llull 1988). La tria d'aquestes fonts i la intertextualització que se'n fa, sobretot, als noranta-set primers capítols de la novel·la, ens situa en la pista d'una proposta ideològica absolutament arrelada en els principis més pregons de l'univers medieval, que es concreta en la reedició del vell codi cavalleresc fixat per Llull dos segles abans (Hauf 1992; Badia 1993c, 44-52; Martos 1995; Alemany-Martos, 1998). La trajectòria de *Tirant*, al llarg de la novel·la, confirma, *grosso modo*, que s'ha arribat a impregnar força bé dels ideals d'aquest vell codi, la qual cosa li permet d'obtenir un seguit d'èxits militars i religiosos⁹ que culminen amb l'alliberament de Constantinoble de l'amenaça turca, amb el nomenament del protagonista com a césar de l'imperi grec i amb el seu matrimoni amb la filla de l'emperador. Però, com ja és sabut, un humaníssim i trivial «mal de costat» causa la mort de l'heroi tot just quan començava a collir els fruits del seu treball. Aquesta mort, malgrat que trenca les expectatives de final feliç, resulta oportuniíssima per a reafirmar els propòsits didascàlics ja anticipats en els noranta-set

9) L'ideal de croada lul·lià es reflecteix clarament en l'extensa part «africana» de l'obra (caps. 296-413).

primers capítols de la novel·la (Pujol 1995-96): ara es Fortuna qui, com a mestra de virtut, a partir del final tràgic de l'heroi triomfant, ens ensenya a menysprear les glòries mundanals d'acord amb les pautes del *vanitas vanitatum*. Però hi ha un inquietant segon temps del desenllaç que, en alguna mesura, contrapunteja aquests plantejaments: les noces entre la vella emperadriu viuda i el jove Hipòlit de Roca Salada, esdevinguts ara, per una ironia del destí, hereus i titulars de l'imperi. Aquesta solució narrativa sembla complicar el missatge didàctic convencional inspirat, entre altres, per les fonts del nucli embrionari de la novel·la, tot produint un cert contrast entre el començament i l'acabament de l'obra. Així les coses, el missatge últim que, al capdavant, sembla desprendre's del *Tirant* és que l'enyorat esperit de la vella cavalleria –el del comte de Vàroic i el de Lull– és ja, en l'època de Martorell, poc més que una pura entelèquia, ja que els pocs virtuoses que encara el practiquen sucumbeixen finalment davant dels oportunistes sense escrúpols que triomfen mitjançant actuacions de dubtosa ètica. Així doncs, la novel·la sembla contrafer –almenys en part– els models de la cavalleria canònica, de la qual cosa es deriva un resultat no exempt de certa novetat, el moll del qual no passa de ser, tanmateix, l'evocació nostàlgica del vell ordre inexorablement perdut (Alemany 1994).

En segon lloc, l'*Espill* de Roig, sota l'estructura formal de noves rimades tetrasil·làbiques i un enfilall narratiu ficcionalment autobiogràfic, condensa tota la tòpica misògina de la tradició medieval (Cantavella 1992), barrejada ara amb elements propis de la literatura satiricoburlesca, amb la benintencionada finalitat, sembla, de prevenir el jove Baltasar Bou dels mals que es deriven del conreu de l'amor i de les dones. Què fa un metge del prestigi de Roig escrivint una obra com aquesta –única que li coneixem, fora d'una breu composició mariana– tan allunyada, a primera vista, del seu quefer professional? Doncs, d'alguna manera, exercir també el seu ofici: no debades l'*Espill* es pot considerar com un tractadet d' divulgatiu novel·lat fàcilment relacionable amb la pràctica mèdica de la baixa edat mitjana. Més amunt ja ens hem referit a l'àmplia difusió que, al llarg del segle XV, va tenir la concepció de l'amor com a malaltia psicofísica, gràcies a l'activitat proselitista dels propagadors populars del cristianisme i de les doctrines mèdiques neogalèniques. Doncs bé, avui sabem que en la biblioteca del metge Roig havien, pel cap baix, sis llibres amb algun capítol dedicat a l'anàlisi patològica de l'*amor hereos* (Carré 1993), que, sens dubte, són indici del seu interès pel tema i ens ajuden a entendre que tingués la idea de concebre una obra com l'*Espill* quan, cap al

1460, entretenia el lleure forçós a Callosa d'En Sarrià –en la comarca de la Marina Baixa del País Valencià–, on s'havia instal·lat per preservar-se dels efectes de la pesta que afectava València. De bell nou hi retrobem uns esquemes temàtics i formals substancialment tradicionals per bé que vehiculats ara a través d'unes eines innovadores gens menyspreables tals com, per una part, la imbricació del discurs moral amb la denúncia social (Rubio 1983) i la sàtira esperpèntica antifemenina, i, per altra, l'ús literari d'un llenguatge col·loquial, desinhibit i, fins i tot groller, encorsetat, a més, en el motle poc elàstic d'una versificació i mètrica singulars. Aquestes novetats permeten de relacionar Roig amb la pràctica literària d'aquella «escola satírica valenciana» que encapçalen autors com Fenollar i Gassull (Carré 1994), si bé amb la gran diferència que l'autor de l'*Espill*, contràriament al que fan tots aquests altres, subordina encara aquestes innovacions a uns objectius netament didacticomorals.

Quant a la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena ja sabem que és una de les múltiples mostres homònimes que, sota els auspicis del franciscanisme, ompliren, amb èxit, una de les parcel·les més interessants de la literatura teològica i espiritual de la tardor de l'edat mitjana europea i, encara, d'anys després (Hauf 1990). D'acord amb els cànons del gènere, sor Isabel es proposa de propagar el mètode franciscà de meditació, basat en la commoció espiritual a partir de la contemplació imaginativa de les escenes de major potencial plàstic i dramàtic dels cicles biogràfics de Jesús i de la Mare de Déu. Però, la nostra escriptora, aprofita l'oportunitat per a emfasitzar-hi, novedosa, tota una sèrie d'elements dignificadors de la condició femenina, la qual cosa ha motivat que una part de la crítica –especialment, i entre d'altres, Cantavella 1986– haja arribat a etiquetar sor Isabel –no sense excès (Alemany 1993)– com una molt precoç escriptora *feminista*. Això, unit a la pràctica d'un discurs literari en el qual coexisteixen sense problemes la quotidianitat més trivial i el col·loquialisme lingüístic (Alemany *et al.* 1996; Alemany 1997b; Alemany 1998) amb l'exposició dels misteris religiosos més intricats (Fuster 1968, 153-174), és el que atorga originalitat a aquesta singularíssima novel·la teològica, sense que per això deixi de ser, per damunt de tot, un instrument al servei de la meditació cristiana, destinat especialment a les monges del convent valencià de la Trinitat del qual sor Isabel va ser abadessa.

I arribem a Joan Roís de Corella. El tema fonamental de l'obra profana –en té de religiosa– en vers i en prosa d'aquest autor, mestre en Teologia, és, de bell nou, l'amor tractat des d'un punt de vista moral. El que Corella ens subministra a través d'una part

considerable del seu discurs literari són una sèrie de tragèdies humanes sobrevivintudes a causa del conreu de la passió amorosa. Així doncs, Corella coincideix amb March i amb Roig en el rebuig de l'amor passió¹⁰, però se separa radicalment d'aquests, sobretot, en els procediments literaris dels quals se serveix. Corella és, potser, l'únic autor quatrecentista en llengua catalana que palesa una clara vocació per les innovacions literàries promogudes des d'Itàlia i un interès evident per autors clàssics com Ovidi, Virgili o Sèneca, els quals reescriu i reinterpreta de forma molt personal. La matèria clàssica proporciona a l'autor un cúmul d'arguments a partir de la selecció dels aspectes més tràgics dels quals elabora els seus *exempla* retoricats contra l'*amor hereos* (Badia 1988, 1989 i 1993d). Per altra part, Corella inventa una via expressiva, basada en l'amplificació, en l'ampulositat i en el barroquisme estilístic, amb la qual assoleix la fita cabdal de la prosa catalana d'art que un segle abans havia inaugurat el barceloní Bernat Metge, per bé que amb uns trets molt més sobris i continguts.

Comptat i debatut, sembla evident que tant Ausiàs March com la resta de personalitats literàries valencianes del segle XV coincideixen a fer una literatura encara molt inspirada en codis de valors tradicionals i supeditada a unes finalitats didacticomorals d'arrel cristiana, per bé que substanciada a través de propostes estètiques farcides d'elements innovadors que varien en cada cas. En general, aquestes innovacions tenen més a veure en la reutilització personal d'unes fonts tradicionals que no pas en la impregnació dels models procedents de la renovació cultural impulsada des d'Itàlia; i, fins i tot, quan aquesta última existeix en alguna mesura, no deixa d'estar subordinada als objectius moralitzadors esmentats. Per últim, les innovacions assoleixen una fita remarcable en l'àmbit de la llengua literària i de l'estil, tal i com evidencien les formulacions expressives del mateix March, de Roig, de sor Isabel, dels poetes del cercle de Fenollar i, molt especialment, de Roís de Corella, per bé que cadascuna d'aquestes responga a tries personalíssimes no sempre relacionables entre si.

(Gener de 1998)

Rafael ALEMANY
Universitat d'Alacant

10) En Roig, no obstant, el tema es concentra en el rebuig de la dona, cosa en la qual no coincideix pas amb Corella, qui, no ho hem d'oblidar, compatibilitza les seues lliçons literàries al voltant d'amors tràgics amb una obra profemenina com és el *Triunfo de les dones* (Carré 1995; Martínez 1996a y 1996b).

BIBLIOGRAFIA CITADA

- ALEMANY, Rafael (1993), «Dels límits del feminisme de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena», en *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, 1, ed. de Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer, Barcelona-Alacant-València-Castelló, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Universitats d'Alacant, de València i Jaume I de Castelló, pp. 301-313.
- (1994), «La mort de Tirant i el triomf d'Hipòlit o la crisi del món cavalleresc vista per un cavaller en crisi», en *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992)*, ed. de Carlos Romero i Rossend Arquès, Pàdua, Programma, pp. 13-26.
- (1997a), *Guia bibliogràfica de la literatura catalana medieval*, 2a ed. revisada, corregida i augmentada, Alacant, Universitat d'Alacant (1a ed. 1995).
- (1997b), «Lematització provisional del lèxic de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena (A-F)», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, 8, pp. 7-36.
- (1998), «Lematització provisional del lèxic de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena (G-Z)», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, 9, pp. 63-98.
- *et al.* (1996), *Concordança de la «Vita Christi» de sor Isabel de Villena*, publicació en CD-ROM, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana-Secretariat de Publicacions de la Universitat d'Alacant [inclou el text de l'obra].
- i Vicent Martines (1997), «Bibliografia sobre Ausiàs March», en *Ausiàs March: textos i contextos*, ed. de Rafael Alemany, Alacant-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 365-408.
- i Josep Lluís Martos (1998), «Llull en el *Tirant lo Blanc*: entre la reescriptura i la subversió», en *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Palma de Mallorca, setembre de 1997)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 129-142.
- ARCHER, Robert (1985), *The Pervasive Image. The Role of Analogy in the Poetry of Ausiàs March*, Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins.
- (1991), «Tradition, Genre, Ethics and Politics in Ausiàs March's *maldib*», *Bulletin of Hispanic Studies*, 68, pp. 371-382.
- (1994), «Ausiàs March as a Theorist of Love», en *The Discerning Eye. Studies presented to Robert Pring-Mill on his Seventieth Birthday*, ed. de Nigel

- Griffin, Clive Griffin Eric Southwort i Colin Thompson, Oxford, The Dolphin Book Co., pp. 3-16.
- (1996), *Aproximació a Ausiàs March*, Barcelona, Empúries.
- (1997), «Ausiàs March i les dones», en *Ausiàs March: textos i contextos*, ed. de Rafael Alemany, Alacant-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 13-30.
- BADIA, Lola (1988), «En les baixes antenes de la vulgar poesia: Corella, els mites i l'amor», en *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella. Estudis sobre la cultura literària de la trador medieval catalana*, Barccloa, Quaderns Crema, pp. 145-181.
- (1989), «Materiales para la interpretación de la obra de Joan Roís de Corella», *Revista de Filología Románica*, 6, pp. 97-109.
- (1993a), «Literatura catalana i patranatge reial al segle XV: episodis d'un distanciament», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13, 2 (= *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya: les Institucions Catalanes [segles XV-XVIII]*), pp. 525-534.
- (1993b), *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1993c), «*El Tirant* en la tardor medieval catalana», en *Actes del Symposium Tirant lo Blanc (Barcelona 1990)*, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 35-99.
- (1993d), «*Aucis amors*. Teoria i pràctica del desengany amorós en Joan Roís de Corella», en *Actas do IV Congresso da Associação Hispanica de Literatura Medieval (Lisboa 1991)*, 3, Lisboa, Cosmos, pp. 275-282.
- (1997), «Ausiàs March i l'enciclopèdia natural: dades científiques per a un discurs moral», en *Ausiàs March: textos i contextos*, a cura de Rafael Alemany, Alacant-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 37), pp. 31-57.
- BERGER, Philip (1987), *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, 2 vols., València, Edicions Alfons el Magnànim.
- BOHIGAS, Pere (1947), *Tractats de cavalleria*, Barcelona, Barcino, pp. 14-24 i 43-77.
- CABRÉ, Lluís (1993), «Apunts sobre la subtileza en la poesia d'Ausiàs March», en *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, 1, ed. de Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Universitats d'Alacant, de València i Jaume I de Castelló, pp. 273-287.
- Cancionero* (1958) = *Cancionero General de Hernando del Castillo*, Madrid, Real Academia Española.
- Cançoner* (1911) = *Cançoner satíric valencià*, ed. de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, Biblioteca Catalana.

- CANTAVELLA, Rosanna (1986), «Isabel de Villena, la nostra Christine de Pisan», *Encontre*, 2, pp. 79-86.
- (1992), *Els cards i el llir: una lectura de l'«Espill» de Jaume Roig*, Barcelona, Quaderns Crema.
- (1993), «Terapèutiques de l'amor hereos a la literatura catalana medieval», en *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, 2, ed. de Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer, Barcelona-Alacant-València-Castelló, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Universitats d'Alacant, de València i Jaume I de Castelló, pp. 191-207.
- CARRÉ, Antònia (1993), «La biblioteca del metge Jaume Roig», *Anuari de Filologia: Llengua i literatura catalanes* (Universitat de Barcelona), XVI, secció C, 4, pp. 23-36.
- (1994), «L'estil de Jaume Roig: les propostes ètica i estètica de l'Espill», en *Intel·lectuals i escriptors a la baixa edat mitjana*, ed. de Lola Badia i Albert Soler, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 185-220.
- (1995), «L'Espill de Jaume Roig i el Triunfo de les dones de Joan Rois de Corella», *A sol post. Estudis de llengua i literatura*, 3, Alcoi, Marfil, pp. 91-94.
- CHINER, Jaume J. (1991), «Batalla a ultrança per Joanot Martorell», *A sol post. Estudis de llengua i literatura*, 2, Alcoi, Marfil, pp. 83-127.
- (1997), *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*, València, Consell Valencià de Cultura.
- CINGOLANI, Stefano M. (1995-96), «Clàssics i pseudo-clàssics al *Tirant lo Blanc*. Reflexions a partir d'unes fonts de Martorell», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), 45, pp. 362-388.
- COCOZZELA, Peter (1983), «Contrast, Conflict, Crisis: A Paradigm for an Aesthetics of Ausiàs March's poems», en *Actes del Tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Toronto, 1982)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 169-186.
- (1987), «Pere Torroella i Francesc Moner: aspectes del bilingüisme literari (catalano-castellà) a la segona meitat del segle XV», *Llengua & Literatura*, 2, pp. 155-173.
- (1990), «Ausiàs March's Encyclopedic Form: Toward a Poetic of Syncretism», *Roman Languages Annual 1989*, ed. de B. Lawton i A. J. Tamburri, West Lafayette (Indiana), The Padrué Research Foundation, pp. 399-408.
- (1991) «Ausiàs March's Sainted Eros: A Model of Christian Syncretism», *Catalan Review*, 5, 1, pp. 79-94.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1977), «Ausiàs March and the Trobadour Poetic Code», en *Catalan Studies in Memory of Josephine de Boer*, ed. de Joseph Gulsoy i Josep M. Solà Solé, Barcelona, Borràs, pp. 223-237.
- (1997), «Ausiàs March i la tradició occitana», *Avui. Suplement «Ausiàs March (1397-1997)»: sis-cents anys del naixement*, 23-5-1997, pp. XXXVIII-XLII.

- FENOLLAR, Bernat, *et al.* (1988), *Lo procés de les olives. Lo somni de Joan Joan*, ed. de Vicent Pitarch i Lluís Gimeno, estudi introductorí de Salvador Jàfer, València, Tres i Quatre.
- FERRANDO, Antoni (1978), *Narcís Vinyoles i la seua època*, València, Publicacions del Departament de Lingüística Valenciana de la Universitat de València.
- (1979-82), «Un precedent del bilingüisme literari valencià: la tertúlia d'Isabel Suaris a la València quatrecentista», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), 38, pp. 105-131.
- (1983), *Els certàmens poètic valencians dels segles XIV al XIX*, València, Edicions Alfons el Magnànim.
- (1996), «El concepte d'escola valenciana aplicat als poetes valencians de l'època de Fenollar: consideracions sobre el seu bilingüisme», en *Essays in Honor of Josep M. Solà-Solé: Linguistic and Literary Relations of Catalan and Castilian*, ed. de Suzanne S. Híntz, Nova York, Peter Lang, pp. 199-217.
- FERRERES, Rafael (1981), «La mètrica d'Ausiàs March», *Revista Valenciana de Filologia*, 7, 4, pp. 313-349.
- FUSTER, Joan (1968), *Obres completes*, 1, Barcelona, Edicions 62.
- (1992), *L'aventura del llibre català*, Barcelona, Empúries.
- GANGES, Montserrat (1992), «Poetes bilingües (català-castellà) del segle XV», *Boletín de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, 6, 1, pp. 57-232.
- GARCÍA, Marinela (en premsa), *Lo Passi en cobles*, Alacant-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GARRIGA, Carles (1991), «Caldesa i Carmesina: Roís de Corella plagiat en el *Tirant lo Blanc*», en *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 23 (= *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 2), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 17-27.
- GASSULL, Jaume (1989), *Obra religiosa*, ed. de Rosanna Cantavella i Salvador Jàfer, València, Edicions Alfons el Magnànim.
- GUIA, Josep (1996), *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del «Tirant lo Blanc»*, Catarroja-Barcelona, Afers.
- HAUF, Albert G. (1990), *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 323-397.
- (1992), *Ramon Llull i el «Tirant»*, Palma de Mallorca.
- (1993), «*Tirant lo Blanc*, algunes qüestions que planteja la connexió corelliana», en *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, 2, ed. de Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer, Barcelona-Alacant-València-Castelló, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Universitats d'Alacant, de València i Jaume I de Castelló, pp. 69-116.
- (1997a), «L'apocalipsi marquià. Ausiàs March, mistic i profeta de l'amor humà», en *Ausiàs March: textos i contextos*, ed. de Rafael Alemany, Alacant-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia

- Valenciana-Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 191-220.
- (1997b), «Ausiàs March: el clamor del silenci», *L'Illa, revista de lletres*, 18, pp. 6-10.
- LAPESA, Rafael (1948), «Ausiàs March, Petrarca y la poesia castellana del siglo XV», en *La trayectoria poética de Garcilaso*, Madrid, Revista de Occidente, 1968².
- LLOMPART, Josep Maria (1959), «Ausiàs March i el prosaisme», *Ponent*, 11, pp. 12-25.
- LLULL, Ramon (1988), *Llibre de l'orde de cavalleria*, ed. de Albert Soler, Barcelona, Barcino.
- [MARCH, Ausiàs] (1539), *Las obras del famosísimo filósofo y poeta Mosén Osias Marco...* Valencia, Juan Navarro (edició facsímil, 2 vols., a cura de Vicent J. Escartí: València, Bancaixa, 1997).
- [—] (1912), *Les obres d'Auzias March*, 2 vols., ed. d'Amédée Pagès, València, Generalitat Valenciana, 1995 (2a ed. del facsímil de la edició de 1912).
- (1952-59), *Poesies*, 5 vols., ed. de Pere Bohigas, Barcelona, Barcino.
- (1997), *Obra completa*, 2 vols., ed. de Robert Archer, Barcelona, Barcanova.
- MARTINEZ, Tomàs (1996a), «Literatura i teologia en una proposta feminista: el *Triünfo de les dones*, de Joan Roís de Corella (1462)», *Annali di Ca'Foscari. Rivista della Facoltà de Lingue e Letterature Stranieri dell'Università Ca'Foscari di Venezia*, 35, 1-2, pp. 225-236.
- (1996b), «Per a una interpretació del *Triünfo de les dones*, de Roís de Corella : claus ecdòtiques i literàries», en *Estudis de llengua i literatura catalanes* (= *Miscel·lània Germà Colón*, 6), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 37-69.
- i Isabel Micó (1989-90), «Realitat i ficció al *Cançoner satíric valencià*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), 42, pp. 227-275.
- i (1992), «Lectura del *Cançoner satíric valencià*», en *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 25 (= *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 4), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 5-25.
- MARTORELL, Joanot (i Marti Joan de Galba?) (1990), *Tirant lo Blanch*, ed. d'Albert H. Hauf i Vicent J. Escartí, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1992².
- MARTOS, Josep Lluís (1995), «La doctrina cavalleresca lul·liana en l'obra de Joanot Martorell: l'episodi de l'ermità», en *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 30 (= *Miscel·lània Germà Colón*, 3), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 37-46.
- MIRALLES, Carles (1977-78), «Raons de Mirra en boca d'Esperança. (Sobre un altre plagi de Roís de Corella en el *Tirant lo Blanc*)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), 37, pp. 141-147 (reed. en Carles Miralles, *Eulàlia: estudis i notes de literatura catalana*, Barcelona, Edicions del Mall, 1986, pp. 51-62).
- (1991), «Raons de Mirra en boca de Carmesina. (Encara un altre plagi de Roís de Corella en el *Tirant lo Blanc*)», en *Estudis de llengua i*

- literatura catalanes*, 23 (= *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 2), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 5-16.
- Poesia eròtica* (1982) = *Poesia eròtica i burlesca dels segles XIV i XV*, 1, ed. de Vicent Pitarch i Lluís Gimeno, València, Tres i Quatre.
- PUJOL, Josep (1991), «L'experiment molt perillós i la vida moral de l'amant tímid. A propòsit del poema LIX d'Ausiàs March», *Serra d'Or*, 337, pp. 56-59.
- (1994), «Ausiàs March i la tímidesa de l'enamorat: una lectura del poema LIX», en *Textos literaris catalans. Lectures i interpretacions*, 1, ed. de Narcís Garolera, Barcelona, Columna, pp. 101-116.
- (1995-96), «El desehlaç tràgic del *Tirant lo Blanc*, les *Troianes* de Sèneca i les idees de tragèdia al segle XV», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), 45, pp. 29-66.
- REGLÀ, Joan (1968), *Aproximació a la història del País Valencià*, València, Editorial Eliseu Climent, 1975³.
- RICO, Francisco (1982), «Lo viscahi qui-s troba-n Alemany», en *Primera cuarentena y tratado general de la literatura*, Barcelona, El Festín de Esopo, pp. 85-87 (reed. : «*Sylvae (XXI-XXV)*», en *Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a Ramon Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, 4, Barcelona, Curial, 1984, pp. 233-237).
- RIQUER, Martí de (1990), *Aproximació al Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema.
- ROIG, Jaume (1929-30), *Espill o Llibre de consells*, 3 vols., ed. de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, Biblioteca Catalana.
- (1981), *Espill o Llibre de les dones*, Barcelona, Edicions 62-La Caixa.
- (1996), *Espill*, ed. d'Antònia Carré, en *Els cançoners catalans medievals. Concordances*, publicació en microfítxes, Bellaterra, Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona («Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals»).
- [ROÍS DE CORELLA, Joan] (1913), *Obres de Joan Roís de Corella*, ed. de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, Biblioteca Catalana.
- (1973), *Obra profana*, ed. de Jordi Carbonell, València, Tres i Quatre, 1983².
- RUBIO VELA, Agustí (1983) «Autobiografia i ficció en l'*Espill* de Jaume Roig. A propòsit de l'episodi de l'hospital», *L'Espill*, 17-18, pp. 127-148.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1959-62), «La lengua de Ausiàs March», *Revista Valenciana de Filologia*, 6, pp. 85-99.
- VILLENA, Isabel de (1916), *Vita Christi*, 3 vols., ed. de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, Biblioteca Catalana.
- (1995), *Vita Christi: antologia*, ed. d'Albert G. Hauf, Barcelona, Edicions 62-La Caixa.
- (1996) = Alemany *et al.* 1996.
- WARWICK (1966) = *The Romance of Guy of Warwick*, ed. de Julius Zupitza, Londres, Oxford University Press.
- WARWICK (1971) = *Le rommant de Guy de Warwîk et de Herolt d'Ardenne*, ed. de D. J. Conlon, Chapel Hill, University of North Carolina.

- ZIMMERMANN, Marie-Claire (1980), «Metàfora i destrucció del món en Ausiàs March», en *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, ed. de Jordi Bruguera i de Josep Massot, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 123-150.
- (1984), *La solitude d'Ausiàs March. Recherches sur la naissance et le devenir d'un style dans la poésie ibérique*, 2 vols., París.
- (1991), «La comparaison et la substantification dans l'œuvre d'Ausiàs March: recherches sur les nouvelles fonctions poétiques de l'image», en *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, 4, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 119-150.